

СПЕЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ СЕКРЕТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКА

© Вовк Н. С., 2014

Розглянуто значення діяльності окремих служб секретності УГА: розвідки та контррозвідки. Наведено коротку характеристику структури військової розвідки УГА та посадові обов'язки її працівників. Проаналізовано значення контррозвідки як основного відділу із збору ворожої інформації. Наведено інформацію про т. зв. помічні формації УГА: польову жандармерію, булавні (штабні) сотні і стаційні (місцеві) команди.

Ключові слова: розвідка, контррозвідка, польова жандармерія.

The article considers the importance of each service privacy UGA: intelligence and counterintelligence. The author gives a brief description of the structure of military intelligence UGA and duties of its employees. The article analyzes the value of counterintelligence as the main department of the collection of enemy information. The author describes so-called helpful formation UGA : Gendarmerie, bulavni (staff) hundreds and statsiyni (local) team.

Key words: intelligence, counterintelligence, Gendarmerie.

Актуальність проблеми. Сучасний розвиток Збройних сил України викликає значний інтерес до історії встановлення та розвитку української армії, головним завданням якої завжди було збереження суверенітету та незалежності Батьківщини. Закономірно, що сьогодення вимагає як від істориків, так і від військових, щоденно звертатися до питання розроблення та втілення в життя планів ведення воєнного бою. Однією із потужних військових формацій в історії України було військо Західної Української Народної Республіки. Враховуючи той факт, що армія ЗУНР творилася спонтанно вже в ході бойових дій, варто зазначити, що керівництво УГА приділяло велику увагу не лише тактиці війни, а й створенню різноманітних відділів, які слугували помічними ресурсами для досягнення перемоги у запеклій боротьбі. Такими відділами були: відділи розвідки та контррозвідки, помічні формації УГА.

Мета роботи – аналіз діяльності розвідних служб та помічних формацій УГА в контексті документально-комунікаційної системи війська.

У процесі творення і формування окремих служб УГА з напрямку документно-інформаційного забезпечення варто виділити спеціальні служби секретності. Так, для збору інформації про стан ворожих армій УГА належне місце відводила розвідці і контррозвідці, які входили до складу “помічних формацій”. При цьому необхідно зауважити, що керівництво ЗУНР створило у Збройних силах розвідувальну й контррозвідувальну служби значно оперативніше, ніж керівництво УНР. Як зазначає сучасний дослідник В. Сідак: “Це можна пояснити конструктивнішим підходом проводу Західно-української держави до питань військового будівництва порівняно із заклопотаною політичною демагогією та “соціальними експериментами” Директорії” [7, с. 301]. Зрозуміло, що збір важливої розвідувальної інформації й контррозвідувальне обслуговування військ були життєво важливими для Збройних сил ЗУНР під час запеклої війни з Польщею [5, с. 157].

Доволі конкретно завдання військової розвідки показав у своїх спогадах колишній її співробітник, четар Іван Вислоцький: “Новітня армія послуговується двоякого роду розвідкою, явною й тайною. Явну розвідку ведуть боєві відділи, на близьку віддаль, між власним фронтом і боєвою лінією ворога, при помочі піших чи кінних (головно під час походу) стеж; дальшу, що сягає на зади ворога, при помочі літаків і бальонів на припоні. Тайна розвідка, що її завданням є просліджувати і зібрати інформацію вороже запілля та все те, що торкається ворожої армії, її організації, озброєння, рухів, військових споруджень, постачання, включно з усіма господарськими ділянками, і настроїв населення, має свою окрему організацію та окремі методи праці. З нею лучиться нерозривно контррозвідка, себто охорона перед ворожою розвідкою і пропагандою серед війська і населення власного краю, і пропаганда, що знову має на меті словом і друком поборювати ворожу пропаганду і протиставити їй власну” [3, с. 354].

Структура військової розвідки УГА включала: розвідчий відділ (РВ) НК УГА, відповідні підрозділи штабів корпусів і бригад, агентурну мережу, відділи польової розвідки.

Начальнику РВ НК УГА підлягали розвідчі підвідділи при корпусних і бригадних командах та при окружних військових командах, а також розвідчі старшини, які перебували в окремих важливих місцях обабіч тодішнього українського фронту й на кордоні з Румунією. Після переходу УГА за Збруч підвідділи були при урядових інституціях у Кам’янці й при Команді Етапу Армії (повна її назва Начальна Команда – Команда Етапу Армії).

Ініціатором створення розвідки галицького війська став керівник УГА, полковник Д. Вітовський. Внутрішня організація РВ НК УГА змінювалася залежно від потреб війська й можливостей. Згідно з “Персональним складом Начальної Команди Української Галицької Армії”, “Штатом Штабу Начальної Команди Галицької Армії” та рядом наказів на момент повного укомплектування склад головного відділу був таким: начальник РВ НК УГА (“шеф розвідки”) поручник Родіон Ковальський; ад’ютант начальника – хорунжий Володимир Комаринський; відділ “Реєстрації ворожих сил”, який очолював хорунжий Ярослав Яремчишин; відділ “Пропагандивний”, яким керував поручник Гриць Ничка, а згодом четар Володимир Лисий – дбав про піднесення боєздатності вояків, організовував агітаційно-пропагандистські заходи [7, с. 305].

Робота розвідки за етапами діяльності В. Сідак поділяє на два головні періоди. Це період галицький – війна з поляками і наддніпрянський – війна з Червоною та Добровольчою арміями [7, с. 300].

Так, під час війни з поляками РВ діяв у Галичині і працювати було легше, але на той час особовий склад ще не мав належного досвіду й навичок. Агентура військової розвідки рекрутувалася здебільшого з молоді допризовного віку – 16–17 років як хлопців-гімназистів, так і дівчат [3, с. 356].

Вкрай складна ситуація не залишала часу на підготовку кадрів розвідників, тому ефективність їхніх дій була низькою. Склад детективів був набагато кращим, тут працювали фахівці, але переважно не українці. Бракувало у РВ також і кадрових офіцерів. З усіх розвідників-старшин, склад яких доходив до 30 осіб, було лише 5–6 фахових. Деякі з них, що працювали ще в австрійській розвідці, відмовлялися служити в УГА через брак у РВ НК УГА фахового персоналу, коштів, відсутності розуміння необхідності розвідки з боку багатьох членів уряду і декотрих вищих старшин. Навіть окремі старшини РВ через ці обставини відмовлялися працювати в розвідці та йшли на фронт командантами сотень чи куренів [6, с. 29].

І все ж таки в цей період зусиллями поручника Р. Ковальського та його підлеглих РВ вдалося досягти чималих успіхів, зберегти, поповнити й навчити кадри розвідників і детективів.

Про зростання кваліфікації кадрів військової розвідки УГА свідчать досягнуті ними конкретні результати. Так, значним успіхом начальника РВ, поручника Ковальського був арешт у Вінниці шефа польської розвідки, капітана Ковалевського, котрий, зломлений перебуванням у в’язниці, повідомив дуже цінну інформацію стосовно дій Польської армії на східному фронті [5, с. 167].

При підготовці наступу на Жмеринку і Вінницю командант РВ 3-го корпусу УГА четар Померанц наказав підлеглим дослідити сили й дислокацію більшовицьких частин. Розвідники проникли в глибоке запілля ворога, встановили контакти зі старшинами розташованих у Жмеринці штабів двох дивізій Червоної армії. Їхня інформація сприяла вдалому наступу українських військ,

а також дала змогу після захоплення Жмеринки знешкодити мережу більшовицьких шпигунів. За здобуття важливої інформації про те, що більшовики спрямували танки, які треба було застосовувати проти УГА на фронт з Добровольчою армією, хорунжий РВ 3-го корпусу УГА І. Вислоцький був підвищений у званні до чотаря [7, с. 308].

До активу військової розвідки УГА необхідно зарахувати попередження державного перевороту в Галичині, який намагалися здійснити соціалісти-революціонери Микита Шаповал та Григор'єв; попередження збройного виступу в Дрогобичі – т. зв. “Дрогобицького бунту”, організатором якого були есери та комуністи. Причетними до останньої справи виявилися і В. Винниченко та його ліва фракція соціал-демократичної партії. Військова розвідка УГА ліквідувала й великі злочинні угруповання, які діяли у прифронтовій смузі [1, оп. 1, спр. 372, арк. 4–6].

Один із співробітників військової розвідки УГА Л. Шанковський також дав оцінку діяльності розвідки Збройних сил ЗУНР: “Назагал розвідка УГА, хоч і мала деякі безсумнівні успіхи, не могла й рівнятись з польською, большевицькою чи денікінською, головню з браку фахових старшин (тільки 6 фахових старшин на всіх 30, що працювали в розвідчих відділах) та браку грошей” [9, с. 310].

Одним з важливих каналів забезпечення УГА розвідувальною інформацією була військова авіація, яка підпорядковувалась безпосередньо Начальній Команді. На початку війни з Польщею УГА мала одну авіаційну сотню (ескадрилью) у складі 3 бойових і 4 розвідувальних літаків типу “Бранденбург” [8, с. 74]. Пізніше авіація отримала “літунський полк” з 40 машинами типу “Нью пор”, “Бранденбург”, “Фоккер”. Авіапункт складався з двох сотень, що базувалися у м. Стрий і с. Красне. Ця частина вела повітряну розвідку, знищила 16 літаків ворога і пройшла бойовий шлях за маршрутом Чортків–Кам’янець–Вінниця–Могильов–Одеса–Бердичів–Козятин, після чого була інтернована до Польщі [4, с. 122].

Не менш важливе значення для документно-комунікаційного забезпечення УГА, окрім збору інформації про ворожі наміри, мав і захист інформації, який покладався на контррозвідку. Загалом роль контррозвідки УГА зводилась насамперед до захисту таємних мобілізаційних планів, стратегічних і тактичних задумів ведення бойових дій і збереження відомостей про нові зразки військової техніки. Підрозділи військової контррозвідки працювали на рівні корпусів та бригад і підпорядковувалися розвідувальному відділу Начальної Команди Української Галицької Армії.

Питаннями безпеки військ та підтримання належного порядку у місцевостях їх дислокації займалися так звані помічні формації: польова жандармерія, булавні (штабні) сотні і стаційні (місцеві) команди. Це були підрозділи, що дбали про відповідний режим у бойових і прифронтових смугах. Усі вони існували лише при провідних командах – від бригадної і вище. Булавні сотні охороняли свої команди у місцях їх постою. Вони також допомагали стаційним командам, котрі відповідали за порядок у тих місцевостях, де розташовувались військові частини або команди. Їх завданням було охороняти військові установи, команди, пильнувати, щоб був лад між цивільним населенням, і підтримувати зв'язок з тими державними та самоврядними установами, які знаходились на території стаційної команди. В кожному місті чи містечку представниками військової влади виступали стаційні команди, що підлягали бригадам, корпусам чи самій Начальній Команді [7, с. 289].

До послуг місцевим командам були й відділи польової жандармерії. Це були органи безпеки воєнного часу, які призначалися для виконання військово-поліцейських функцій у місцях розташування й передислокації армії. Головними їх завданнями були: збереження ладу і спокою в місцях перебування й руху військ, збір і охорона військового майна, особливо зброї та набоїв; попередження диверсійних акцій на залізничних шляхах, мостах та лініях зв'язку; протидія дезертирству; супровід конвоїв і кур'єрів тощо. Інколи вони виконували також обов'язки Державної жандармерії (боротьба зі шпигунством, саботажем і ворожою пропагандою, захистом інформації та комунікаційних мереж) там, де її підрозділів не було [5, с. 178].

Польова жандармерія (ПЖ) УГА була започаткована у грудні 1918 р. Першим керівником – командантом – ПЖ став колишній офіцер австрійської жандармерії підполковник Олександр Красіцький. Згодом аналогічні відділи створюються при командах корпусів та бригад. Коли

підполковник Красіцький виїхав до Станіслава (нині Івано-Франківськ), де тоді перебував уряд, Польову жандармерію УГА очолив сотник Іван Козак.

Правовою базою діяльності органу стали “Організаційні Постанови для Полевої Жандармерії Галицької Армії” та службова інструкція для Польової жандармерії, схвалені тодішнім Начальником Генеральної Булави УГА полковником Курмановичем і оголошені наказом НК УГА від 12 березня 1919 р. [7, с. 278]

Підрозділи Польової жандармерії підлягали Начальній Команді УГА, крім того, стосовно виконання військово-поліцейських функцій вони підпорядковувалися начальникам штабів військових з'єднань, у розташуванні яких дислокувалися. Структуру ПЖ становили: Відділ Польової жандармерії при НК УГА, сотні ПЖ – при командах корпусів та чети – при командах бригад. Сотнями керували сотенні старшини, на яких покладався і вишкіл підлеглих вояків, а четами – досвідчені підстаршини, по змозі – професійні жандарми.

Невдовзі Командантом Польової жандармерії був призначений сотник Матвій Яворський. За його командування видано новий статут для ПЖ, оголошений наказом 24 червня 1919 р. за підписом тодішнього Начального Вождя УГА, генерала Грекова. Цим статутом передбачалися певні зміни в організаційному устрої ПЖ: змінено назву “Польова жандармерія” на “Польова сторожа”; вона підпорядковується Команді Етапу Армії та ділиться на шість відділів, кожний з яких складався з корпусної та бригадних сотень; бригадна сотня – з бригадної чети та двох кордонних чет; чисельний склад сотні становив не більше 100 осіб, а чети – не більше 30 [7, с. 307].

Кадрове комплектування ПЖ проводилося переважно за рахунок осіб, що мали певний стаж військової служби й пройшли короткий жандармський навчальний курс. Професійні жандарми становили в ПЖ УГА лише незначний відсоток і займали здебільшого посади підстаршин, командантів чет, подекуди – старшин. Причиною такого становища була недостатня кількість професійних жандармів-українців, котрі працювали в колишніх імперських інституціях і погодилися на службу в українській армії [7, с. 307].

В інтересах захисту військової таємниці працювала цензура та польова пошта УГА [4, с. 122]. Головною метою військової цензури було “недопущення після оголошення мобілізації армії, а також під час війни оголошення і поширення відомостей, що можуть нашкодити інтересам держави”, тобто контроль над виданнями друкованої продукції і перелік кореспонденції з метою недопущення розголошення військової таємниці. Військові цензори, слідкуючи за нерозголошенням таємної інформації, могли забороняти публікації інформації у тому випадку, коли вона могла розголошувати військову таємницю. Оскільки, як приклад 13 номер часопису “Стрілець” був недопущений до поширення серед населення, на титульній сторінці газети, яка зберігається у науковій бібліотеці імені В. Стефаніка у Львові, червоним олівцем було зазначено “конфісковано цензурою” [2].

Встановлювалися два рівні воєнної цензури: в повному обсязі і часткова. Воєнна цензура в повному обсязі полягала в попередньому розгляді усіх матеріальних носіїв інформації, призначених широкому загалу, а також ознайомленні і виїмці як внутрішніх, так і міжнародних поштових відправлень і телеграм. Такий вид цензури вводився лише в театрі воєнних дій. В інших місцевостях ЗУНР вводилася часткова воєнна цензура. Вона полягала в перегляді та виїмці міжнародних поштових відправлень, а в окремих випадках – за розпорядженнями головних начальників окружних військових округів.

Не менш важливим напрямком роботи контррозвідки було спостереження за діяльністю вітчизняних та акредитованих іноземних журналів. Заборонялася поява в пресі будь-якої інформації щодо приїзду-від'їзду осіб командного складу, мобілізацію та проведення військових операцій. У період, коли йшла мобілізація і зосередження військ, важливим було не дозволити ворогу визначити перевезення військ і пункти їх зосередження.

Головне управління пошти і телеграфів також слідкувало за припиненням прийому телеграм від приватних осіб “таємною мовою”. Телеграми такого роду були зашифровані, причому текст їх мав зовні нешкідливий характер. У разі виявлення відомостей, заборонених до розголосу, цензура вилучала відповідну інформацію. Відразу зазначимо, що переважно протягом всього українсько-

польського протистояння, при виявленні такого роду даних, подальші оперативно-пошукові дії спрямовані на виявлення джерел витoku не проводилися.

Отож, в процесі формування та діяльності УГА поряд із організацією військової структури значна увага військового керівництва приділялась питанню захисту власної військової інформації та здобуття інформації про ворожі наміри.

Так, особливим видом збройних сил були війська розвідки та контррозвідки, які зародилися після Першолистопадового повстання і в битві за Львів. Відділ розвідки під час війни був однією з важливих частин УГА, яка забезпечувала армію та бойові групи необхідною інформацією щодо ворожих намірів противника, його чисельності, пересування, дислокацію штабів, складів, важких вогневих засобів та настрої особового складу. До того ж в УГА, відповідно до структури організації війська, діяла і контррозвідка, як спецпідгрупа із захисту секретної інформації з мобілізаційних планів УГА, стратегічних і тактичних задумів ведення бойових дій (особливо на початковому етапі війни) і збереження відомостей про нові зразки воєнної техніки. До того ж варто зазначити, що робота спецслужб із збору та захисту інформації мала прогалини, які в результаті українсько-польського протистояння вплинули і на сам хід військової кампанії загалом.

1. ЦДАВОВ та управління України. – Ф. 4465 Колекція матеріалів УНР і ЗУНР. 2. Селянська громада. – Вінниця, 1919. 3. Винниченко В. Щоденник 1911–1920 / В. Винниченко. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1. – 317 с. 4. Крип'якевич І. Історія українського Війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич. – Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1936. – 568 с. 5. Липинський В. Листи до братів хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ; Філадельфія. 1995. – 580 с. 6. Ромченко Б. Сумної пам'яті днів в Перемишлі / Б. Ромченко // Український Скиталець. – 1921. – Ч. 1. – С. 14–19; Ч. 2. – С. 13–17. 7. Сецінський О. Фрагмент з бою на Львів у Листопаді 1918 р.: Спогад учасника / Осип Сецінський // Гомін України. – 1954. – 30 жовт., 6, 13 листопада. 8. Харамбура С. Яворів на 1 листопада 1918 р. / С. Харамбура // Яворівщина з її минулого і сучасного. – Яворів, 1931. – С. 29–32. 9. Шанковський Л. Звідомний полк та його комендант / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 3. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1966. – С. 151–156.